

บทวิจารณ์หนังสือ

จิตวิทยาในพระอภิธรรม

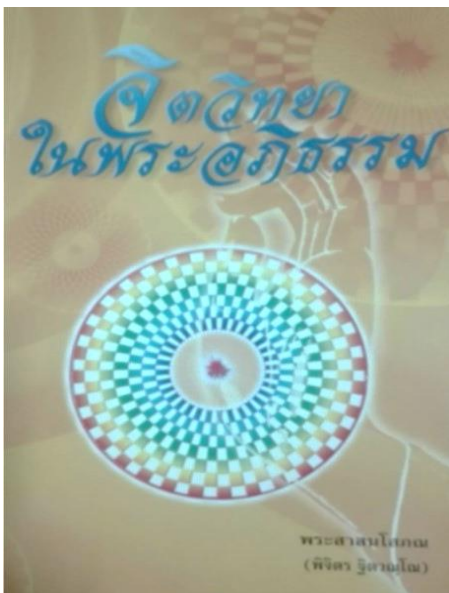
โดย พระศาสนโสภณ(พิจิตร ลีตวณฺโณ)

แมชีครินทร์ ชิตะธรรมสิทธิ์

Maechee Sarinrattana Chittadhammasithi

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
Palisueksabuddhaghosa Campus Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Email: happiness2009@hotmail.com

Received October 5, 2020; Revised October 10, 2020; Accepted October 10, 2020

ผู้แต่ง: พระศาสนโสภณ (พิจิตร ลีตวณฺโณ).

ครั้งที่พิมพ์: พิมพ์ครั้งที่ 6.

สถานที่พิมพ์: มหามกุฏราชวิทยาลัย

ปีที่พิมพ์: 2553

จำนวนหน้า: 138 หน้า

บทนำ

หนังสือเรื่อง “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” เขียนโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระศาสนโศภณ (พิจิตร ลิวาณฺโณ) มี 12 บท ซึ่งผู้เขียนได้มีการค้นคว้าจากข้อมูลปฐมภูมิ ทุตติยภูมิจากเอกสาร ตำราวิชาการภาษาไทย พิมพ์ที่มหาจุฬาราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2553 มีจำนวน 138 หน้า

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องวิถีจิตกับการกำเนิดมนุษย์ ผ่านมุมมองทางด้านพุทธจิตวิทยาใน พระอภิธรรม โดยได้แบ่งเนื้อหาไว้ตามประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญ

สรุปสาระสำคัญ

เนื้อหาในหนังสือ “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” เขียนโดยพระศาสนโศภณ (พิจิตร ลิวาณฺโณ) มี 12 บท คือ บทที่ 1 กำเนิดมนุษย์ บทที่ 2 รูป 28 บทที่ 3 จิต บทที่ 4 เจตสิก บทที่ 5 หน้าที่ของจิต บทที่ 6 ประตูกิจต บทที่ 7 วิถีจิต บทที่ 8 เหตุเกิดของรูป บทที่ 9 ประเภทของบุคคล บทที่ 10 พัฒนาการทางร่างกายและทางจิตของมนุษย์ บทที่ 11 พระนิพพาน และบทที่ 12 กรรมฐานหรือจิตตภาวนา โดยมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

บทที่ 1 กำเนิดมนุษย์

ตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าสัตว์โลกที่ยังมีกิเลสอันเป็นประจวบเหมาะในเมล็ดพืชซึ่งมีอริขะเป็นต้นเคี้ยวอยู่นั้น ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพชาติต่าง ๆ ภูมิ มี 31 ภูมิ

ภูมิ หมายถึง ชั้นของจิตระดับชีวิต หรือภพที่สัตว์โลกต้องเวียนว่ายตายเกิด ถ้าหมายถึงชั้นของจิต มี 4 ภูมิ คือ กามภูมิ, รูปภูมิ, อรูปภูมิ และโลกุตระภูมิ ถ้าหมายถึงภพที่เกิดของสัตว์ก็มี 31 ภูมิ

กำเนิด 4 สัตว์โลกที่ไปเกิดอยู่ในภูมิทั้ง 31 ภูมินั้นย่อมเกิดในกำเนิดทั้ง 4 คือ 1. ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ 2. อัณฑชะ เกิดในไข่ 3. สังเสทชะ เกิดในแก้วโคล 4. โอบปาติกะ เกิดผุดขึ้น

องค์ประกอบในการกำเนิดของมนุษย์ 1. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 2. มารดามีระดู 3. มีสัตว์มาเกิด

ลำดับแห่งการพัฒนาร่างของทารกในครรภ์ ในอินทกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกำเนิดรูปมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาไว้อย่างน่าสนใจว่า “รูปนี้เป็นกกละก่อน จากกกละก็เกิดเป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะก็เกิดเป็นเปสิ จากเปสิก็เกิดเป็นชนะ จากชนะก็เกิดเป็น 5 ปุ่ม (ปัญญาสาขา) ต่อจากนั้นก็ผิม ขน และเล็บเป็นต้นเกิดขึ้น มารดาของทารกในครรภ์นั้นบริโภคขำน้ำโภชนาอาหารอันใด ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นย่อมมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหารนั้น ในครรภ์มารดานั้น”

บทที่ 2 รูป 28

คำว่า รูป ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น หมายถึง ธรรมชาติที่แตกสลายไปได้ ดังคำจำกัดความในปรมัตถทีปนีฎีกาว่า “ธรรมชาติที่เรียกว่ารูปก็เพราะว่าเป็นธรรมชาติที่แตกสลายได้ และย่อมถึงการเปลี่ยนแปลงแปรผันไปด้วยอำนาจปัจจัยที่เป็นขาคี มีเย็นและร้อน เป็นต้น”

ในคัมภีร์อภิมัตถสังคหะ ท่านจำแนกรูปออกเป็น 28 ชนิด คือ มหาภูตรูป 4, ปสาทรูป 28, โคจรรูปหรือวิสัยรูป 4, ภาวรูป 2, หทัยรูป 1, ซีวิตแต่รูป 1, อาหารรูป 1, ปริเฉทรูป 1, วิญญูติรูป 2, วิการรูป 3, ลักขณรูป 4

ประเภทของรูปทั้ง 28 นั้นแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 คือ 1. มหาภูตรูป 4 และ 2. อุปาทายรูป 24

บทที่ 3 จิต

จิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มักตื่นนอนกัดแหว่ง รักษายาก ห้ามยาก มักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา เกิดเร็ว ดับเร็ว เทียบไปไกล เทียบไปดวงเดียว แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ จิตนี้มีชื่อต่าง ๆ ที่เรียกขานกันถึง 10 ชื่อ ดังพระบาลีในคัมภีร์สังคหะว่า ธรรมชาติใดที่มีในสมัยนั้นคือ จิต มโน มนัส ปันพระ มนายตนะ อินทริย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลาย มีผัสสะ เป็นต้น เหล่านี้ ธรรมชาตินั้นคือ มโนทริย์

ลักษณะพิเศษของจิต มี 4 ประการที่เรียกว่า ลักขณาที่จตุกกะของจิต คือ 1. มีการรับอารมณ์เป็นลักษณะ (บอกถึงลักษณะ) 2. มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวงเป็นหน้าที่ (บอกถึงหน้าที่) 3. มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสายเป็นอาการปรากฏ (บอกถึงผล) 4. มีนามรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิด (บอกถึงเหตุ)

อำนาจจิต จิตยังมีอำนาจในการกระทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ได้ถึง 6 ประการ คือ 1. วิจิตรโดยการกระทำ 2. วิจิตรด้วยตนเอง 3. วิจิตรในการสั่งสมกรรมและกิเลส 4. วิจิตรในการรักษาวิบาก 5. วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตน และ 6. วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

ประเภทของจิต ตามลักษณะของจิตโดยย่อมี 89 ดวง อย่างพิสดารมี 121 ดวง จำแนกเป็นนัยต่าง ๆ ได้ 6 คือ 1. ชาติเภทนัย 2. ภูมิเภทนัย 3. โสภณเภทนัย 4. โลกเภทนัย 5. เหตุเภทนัย และ 6. เวทนาเภทนัย

การจำแนกจิตโดยภูมิ คือ กามาวจรจิต คือ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ชานามหรือกามภูมิ เป็นจิตที่ข้องอยู่ในกามารมณ์ กามาวจรจิตนี้มี 54 ดวง จำแนกเป็น 2 ชนิดคือ กามาวจรโสภณจิต 24 ดวง, อกุศลจิต 12 ดวง และอเหตุกจิต 18 ดวง

รูปาวจรจิต 15 หมายถึง จิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน หรือจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิ อันเป็นที่เกิดของวัตรูป และกิเลสรูปเป็นส่วนมาก รูปาวจรจิตนั้น เมื่อกกล่าวตามประเภทของรูปฌาน ปัญจนัยตามแนวพระอภิธรรม มี 5 คือ 1. รูปาวจรปฐมฌานจิต 2. รูปาวจรทุติยฌานจิต 3. รูปาวจรตติยฌานจิต 4. รูปาวจรจตุตถฌานจิต และ 5. รูปาวจรปัญจฌานจิต

อรูปราวจรจิต 12 เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการบำเพ็ญสมาธิ หรือสมถภาวนา ของท่านผู้ที่ได้รูปาวจรปัญจฌานมาแล้ว เมื่อกกล่าวตามประเภทของอารมณ์มี 4 อย่างคือ 1. อากาสาัญญาตนนฌาน มีอากาศที่เพิกแล้วจากกสิณเป็นอารมณ์ 2. วิญญาณัญญาตนนฌาน มีรูปฌานที่ 1 เป็นอารมณ์ 3.

อาภิญญาญาณตนธมาน มีนัตถิภาวบัญญัติ เป็นอารมณ์ 4. เหวลัญญานาฬัญญาตนธมาน มีอรุปีที่ 3 เป็นอารมณ์

อรุภาวจรจิตทั้ง 4 อย่างนั้น เมื่อจำแนกออกโดยชาติสกุลคือ กุศล วิบาก และกิริยา

โลกุตตรจิต 8 คือ จิตที่พ้นจากโลก ได้แก่ ระดับจิตของพระอริยเจ้าที่อยู่เหนือการครอบงำของโลกทั้งสาม คือ กามโลก รูปโลก และอรุรูปโลก แต่เป็นจิตที่รับอารมณ์พิเศษ คือ พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่พ้นจากโลก โลกุตตรจิตจัดตามพระอริยบุคคล 8 จึงมี 8 ดวงคือ 1. โสตาปัตติมรรคจิต 2. โสตาปัตติผลจิต 3. สกทาคามีมรรคจิต 4 สกทาคามีผลจิต 5. อนาคามีมรรคจิต 6. อนาคามีผลจิต 7. อรหัตตมรรคจิต 8. อรหัตตผลจิตโลกุตตรจิต 8 มี 2 ประเภทตามมรรคและผล หรือตามชาติสกุล และชาติวิบาก

อกุศลจิต 12 เป็นจิตที่ไม่ดีไม่งาม เป็นจิตที่หยาบตำทราวม คือ เป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลเจตสิก ซึ่งเป็นบาปมีโทษและให้ผลเป็นทุกข์ อกุศลเจตสิก มีจำนวน 12 ดวงจำแนกเป็น 3 ชนิด คือ โลกมุขจิต 8 โทสะมุขจิต 2 โมหะมุขจิต 2

โลกมุขจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโลภะเจตสิกเป็นเหตุกล่าวคือ เพราะความยินดีอยากได้ และติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ จิตประเภทนี้จึงปรากฏขึ้น

โทสมุขจิต 2 คือ จิตที่เกิดเพราะโทสะเป็นเหตุคือเกิดขึ้นเพราะถูกโทสจริตเข้าครอบงำ คือเกิดขึ้นเพราะถูกโทสะเจตสิกเข้าครอบงำ มีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โมหมุขจิต เป็นจิตที่หลงมงาย เป็นจิตที่ไม่รู้ คือไม่สามารถรู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมได้ เพราะเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นประธานหรือเป็นมูลเหตุ

เหตุให้เกิดกับกุศลจิต การเกิดขึ้นของอกุศลจิตทั้ง 12 ดวงนี้จะมีขึ้นได้ก็เพราะไม่ใช้ปัญญาใส่ใจพิจารณาโยบายที่แยบคายที่เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ อโยนิโสมนสิการนี้ชอบเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุ 5 ประการคือ 1. การไม่ได้สั่งสร้างสมบุญไว้ในปางก่อน 2 .การไม่อยู่ในท้องถิ่นหรือประเทศที่ไม่สมควร 3. การไม่เข้าไปคบหาสัตบุรุษ 4. การไม่ฟังธรรมของสัตบุรุษ และ 5. การตั้งตนไว้ผิด

ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดกุศลจิตก็คือ โยนิโสมนสิการ

สเหตุกจิตและอเหตุกจิต ปกติจิตที่เกิดขึ้นส่วนมาก ย่อมประกอบด้วยเหตุและเหตุที่ทำให้จิตเกิดขึ้นได้นั้นมี 2 ประการคือ โสภณเหตุ เหตุที่ดีงาม และอกุศลเหตุ เหตุบาป

อเหตุกกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของกุศลกรรมหรือจิตที่เกิดจากอำนาจของกุศลเจตนาในมหากุศลจิต 8 ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต

อเหตุกกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นสักว่าทำหน้าที่ของตนในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง 6 และทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ รวมทั้งจิตที่ทำหน้าที่ยิ้มแย้มของพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นจิตที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุบุญหรือเหตุบาป จึงไม่ใช่จิตที่เป็นบุญเป็นบาปและไม่ใช้วิบากจิตซึ่งเป็นผลของบุญและบาปด้วย

บทที่ 4 เจตสิก

เจตสิก เป็นธรรมชาติอาศัยจิตเกิดหรือธรรมชาติที่ประกอบกับจิต อากาโรที่จิตประกอบ เจตสิก นั้นมี 4 ประการคือ 1. เอกกุปปาทะ เกิดพร้อมกับจิต 2. เอกนิโรธ ดับพร้อมกับจิต 3. เอกกาลัมพะนะ มีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิต 4. เอกวัตถุ อาศัยวัตถุอันเดียวกับจิต จิตและเจตสิกต่างเป็นนามธรรมด้วยกัน จึงประกอบเข้ากันได้สนิทโดยที่จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปรุงจิตให้รู้อารมณ์ เป็นไปต่าง ๆ ตามลักษณะของตน แม้เจตสิกจะเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตก็ตาม แต่ก็ถือว่าจิตเป็นใหญ่หรือเป็นประธานในการกระทำทั้งปวง ประเภทของเจตสิก เจตสิกทั้งหมดมี 52 ดวงแบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ 1. อัญญาสมานาเจตสิก 13 ดวง 2. อุกุศลเจตสิก 14 ดวง 3. โสภณเจตสิก 25 ดวง

1. อัญญาสมานาเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกันได้กับทำอื่น คือ อัญญาสมานาเจตสิก นี้ ย่อมประกอบได้ทั้งกับโสภณจิต และอโสภณจิต ส่วนเจตสิกประเภทอื่น ๆ ไม่อาจจะประกอบเช่นนี้ได้

2. อุกุศลเจตสิก เป็นเจตสิกฝ่ายชั่ว หยาบ เป็นบาป ไม่ดีงาม และไม่ฉลาดเมื่อประกอบกับจิตแล้ว ย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง เราร้อน ตกเป็นอกุศลจิตไปด้วย

3. โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกเป็นเจตสิกฝ่ายดีงาม เมื่อประกอบกับจิตแล้ว ย่อมทำให้จิตสงบผ่องใสตั้งอยู่ในความดีงาม

บทที่ 5 หน้าที่ของจิต

หน้าที่ของกิจการกระทำทุกอย่างเกิดขึ้นทางกายวาจาและทางใจ จะสำเร็จลุล่วงไปได้ก็ตั้งอาศัยจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นกับทำกิจหน้าที่ของตน ๆ ทั้งสิ้น จิตเกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วดุจแล่นไปในอารมณ์อยู่ตลอดเวลา และยังสามารถทำกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จไปได้อีกด้วย หน้าที่การงานของจิตท่านเรียกว่า “จิต”

หน้าที่ของ(กิจ) จิต มีทั้งหมด 14 อย่างคือ 1. ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบภพ ต่อภพใหม่ 2. ภวังคกิจ ทำหน้าที่รักษาภพชาติ 3. อนวัชชนกิจ ทำหน้าที่น้อมนึกถึงอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ 4. ทัสสนกิจ ทำหน้าที่เห็น 5. สวณกิจ ทำหน้าที่ได้ยิน 6. ฆานนกิจ ทำหน้าที่ได้กลิ่น 7. สายนกิจ ทำหน้าที่รู้รส 8. ผุสนกิจ ทำหน้าที่ถูกต้อง 9. สัมปฏิจจจนนกิจ ทำหน้าที่รับปัญญาอารมณ์ 13. สันตிரณนกิจ ทำหน้าที่ได้สวณปัญญาอารมณ์ 14. โวฏฐัพพนกิจ ทำหน้าที่ตัดสินปัญญาอารมณ์ 12. ชวนจิต ทำหน้าที่เสพอารมณ์ 13. ตทาลัมพนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจาก ชวนะ และ 14. จุตติกิจ ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพ

บทที่ 6 ประตูลจิต (ทวาร)

ทวาร(ประตู) หรือช่องทางในการรู้อารมณ์ของจิต เรียกว่า “ทวาร”

ทวารหรือประตูของจิตมี 6 อย่างคือ 1. จักขุทวาร ได้แก่ จักขุประสาท 2. โสิตทวาร ได้แก่ โสิตประสาท 3. ฆานทวาร ได้แก่ ฆานประสาท 4. ชิวหาทวาร ได้แก่ ชิวหาประสาท 5. กายวิญญานณ ได้แก่ กายประสาท 6. มโนทวาร ได้แก่ ภวังคจิต

จิตที่อาศัยทวารและไม้อาศัยทวาร จิตอาศัยเกิดทางทวารเดียวก็มี อาศัยเกิดได้ในทวารทั้ง 5 ก็มีเกิดได้ทางทวารทั้ง 6 ก็มี บางทีก็อาศัยทวาร 6 หรือบางทีก็ไม่อาศัยทวารทั้ง 6 ก็มี และจิตที่เกิดโดยพ้นจากทวารก็มี

บทที่ 7 วิธีจิต

วิธีจิตคือจิตที่ออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง 6 เป็นจิตที่พ้นจากภวังค์ทั้ง 3 ได้แก่ จิตที่ทำกิจอย่างอื่นนอกจากปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติจิต เรียกว่าวิธีหนึ่ง แม้จิตจะเกิดขึ้นหลายขณะก็ตาม แต่ถ้าเป็นไปในอารมณ์เดียวกัน ก็คงนับวิธีเดียวเท่านั้น

วิสัยปวัตติ เพื่อความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในเรื่องวิธีจิตนี้ ก็จำต้องกล่าวถึง วิสัยปวัตติไว้ด้วย วิสัยปวัตติ แปลว่า ความเป็นไปแห่งอารมณ์ วิสัยปวัตติ มี 2 อย่างคือ

1. วิสัยปวัตติในปฏิสนธิกาล คือ ความเป็นไปของจิตและเจตสิกในปฏิสนธิกาลนั้นมี 3 อย่าง คือกรรม กรรมนิमित และคตินิमित

2. วิสัยปวัตติในปวัตติกาล คือความเป็นไปของจิตและเจตสิกในชาติในปัจจุบัน หมายถึงการในชาติปัจจุบันทั้งหมด มีอารมณ์ 6 อย่าง 6 คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ เป็นต้น ซึ่งปรากฏแก่จิตชัดเจนมากบ้าง น้อยบ้าง จิตที่เป็นไปในปวัตติกาลดังกล่าวนี้ เรียกว่า วิธี

จิตเป็นธรรมชาติที่เกิดดับเร็วที่สุด ไม่มีอะไรที่รวดเร็วกว่าจิต เมื่อจิตดวงหนึ่งดับไปจิตดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นมาแทนที่ แต่ก่อนที่จิตดวงก่อนจะดับไปนั้นได้ทิ้งเชื้อคือ กรรมและกิเลสไว้ให้จิตดวงต่อไป เหมือนกับมารดาบิดาแม่จะตายจากไปแล้วก็ยังได้ทิ้งพันธุกรรมให้แก่ลูกหลานได้นำสืบไป การเกิดดับของจิตเป็นไปรวดเร็วติดต่อกัน จิตเกิดดับครั้งหนึ่งเรียกว่าขณะหนึ่งหรือดวงหนึ่งของจิต และจิตดวงหนึ่งยังมีขนาดเล็กหรืออนุขณะ อีก 3 คือ อุปปาหะขณะ ลลิตินขณะ และภังคขณะ

จิตที่เกิดดับเป็นกระแสติดต่อกันอยู่อย่างนี้ จำแนกออกเป็นวาระใหญ่ ๆ ได้ 2 ประการคือ 1. วิธีมุตตจิตคือจิตที่พ้นวิถิ 2. วิธีจิตคือจิตที่ทำกิจ 11 อย่าง รับอารมณ์ทั้ง 6 มีรูปารมณ์ เป็นต้น และเป็นไปในทางทวารทั้ง 6 มี จักขุทวารและโสตทวาร เป็นต้น ได้แก่จิต 80 ดวง

ประเภทของวิธีจิต วิธีจิตนั้นเรียกว่า อัมปนาวิถิ

กามวิถิ คือ จิตที่รับอารมณ์ 6 คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันถารมณ์ รสธารมณ์ โภกฐัพพารมณ์ อัมมารมณ์ที่เกี่ยวกับการทำคือสิ่งที่น่าใคร่ที่น่าพอใจกรรมวิธีนี้แบ่งประกอบโดยทวารแห่งการรับรู้ อารมณ์ได้ 2 ทาง คือ ปัญจทวารวิถิมโนทวารวิถิ

ขณะจิตทั้ง 17 ขณะเป็นคำสอนที่ละเอียดสุขุมมากอย่างหนึ่งของจิตวิทยาในพระอภิธรรม มันเป็นเรื่องที่น่าสนใจคนาธิป

ขณะจิตที่ 1 อดีตาภวังค์ ขณะจิตที่ 2 ภวังค์คจลนะ ขณะจิตที่ 3 ภวังค์คัจเฉพะ ขณะจิตที่ 4 ปัญจทวารวิชชนะ ขณะจิตที่ 5 ปัญจวิญญาณ ขณะจิตที่ 6 สัมปฏิจฉันนะ ขณะจิตที่ 7 สันตிரณ ขณะจิตที่ 8 โภกฐัพพะ ขณะจิตที่ 9-15 ชวนะ ขณะจิตที่ 16-17 ตทาลัมพะ

วิถีจิตของทารก ทารกที่อยู่ครรภ์มารดา ย่อมมีวิถีจิตเกิดได้เช่นกันคือ มโนทวารวิถีย่อมเกิดก่อนวิถีจิตอื่น คือ เกิดตั้งแต่ภายหลังปฏิสนธิและหลังจากที่ภวังคจิตเกิดแล้ว 16 ขณะจิต เป็นต้นมา

อัปนาวิถี จิตที่รับอารมณ์เดียวโดยเฉพาะหรือจิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ ได้แก่ มหาคตจิต 27 ดวง และโลกุตระจิต 8 ดวง

โลกียอัปนาวิถี หมายถึง วิถีที่มีมหัคคตจิต 18 ดวง

ฌานสมาบัติวิถี คือ วิถีจิตของท่านผู้เข้าฌานสมาบัติเพื่อเสวยความสุขอันเกิดจากฌานอันตนได้แล้วนั้น

โลกุตระอัปนาวิถี คือ วิถีจิตมีโลกุตระจิตเกิดขึ้นในวิถีนั้นของพระอริยบุคคลผู้ได้ฌาน

ผลสมาบัติวิถี หมายถึง วิถีจิตที่เข้าถึงอริยผลมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ นับเป็นโลกุตระสมาบัติ

มรณาสันนวิถี เป็นวิถีจิตใกล้จะตาย คือ เมื่อมรณาสันนวิถีเกิดขึ้นแล้ว จิตจิตย่อมเกิดขึ้นในลำดับที่ใกล้เคียงกัน จะไม่มีวิถีจิตที่มีอารมณ์เป็นอย่างอื่นเกิดขึ้นคั่นกลางระหว่างจิตจิตเลย

มรณาสันนวิถีของปุถุชนและบุคคลทั้งหลายเมื่อใกล้จะตาย ก่อนจิตจิตจะเกิดขึ้นถ้ามีรูป เสียง กลิ่นรส หรือสัมผัสเป็นอารมณ์ มรณาสันนวิถีเช่นนี้เรียกว่า มรณาสันนวิถีทางปัญจทวาร แต่ถ้าเป็นความรู้สึกนึกคิดทางใจ มรณาสันนวิถีนั้น เรียกว่า มรณาสันนวิถีทางมโนทวาร

อารมณ์ของมรณาสันนวิถี ธรรมดาว่า สัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน เทวดา หรือพรหมก็ตาม เมื่อใกล้จะตายจะมีนิมิต 3 ประการเกิดขึ้นคือกรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต

กรรมที่ให้ผลตามลำดับ 4 ประการคือ 1. ครุกรรม กรรมหนัก 2. อาสันนกรรม กรรมที่ได้กระทำหรือระลึกได้เมื่อใกล้จะตาย 3. จิณณกรรม กรรมที่ทำจนเคยชินหรือทำเป็นประจำ 4. กตัตตากรรม คือ กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ได้กระทำไปโดยไม่ตั้งใจไว้ก่อน หรือกุศลอกุศลกรรมที่ทำด้วยเจตนาอันอ่อน

บทที่ 8 เหตุเกิดของรูป

รูป มี 28 รูป คือมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24 เหตุเกิดของรูป หรือรูปสมภูฐาน คือปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นมี 4 ประการคือ 1. กรรมสมภูฐาน มีกรรมเป็นเหตุ 2. จิตตสมภูฐาน มีจิตเป็นเหตุ 3. อุตุสมภูฐานมีฤดูเป็นเหตุ 4. อาหารสมภูฐาน มีอาหารเป็นเหตุ

1. กรรมสมภูฐาน คือ กรรมที่เป็นเหตุปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น กรรมนี้หมายถึงการกระทำที่มีเจตนาหรือความจงใจ เป็นการกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจ เรียกว่ากรรมทั้งสิ้น

2. จิตตสมภูฐาน คือ จิตที่เป็นเหตุปัจจัยให้รวมเกิด หมายความว่า การที่สัตว์ทั้งหลายแสดงการเคลื่อนไหวกาย มีการยืน เดิน นั่ง นอนตลอดจนถึงการพูด เป็นต้น จะสำเร็จจากการต่าง ๆ เหล่านี้ได้ต้องอาศัยจิตเป็นปัจจัย อากาโรเหล่านี้จึงจะปรากฏขึ้นได้

3. อุตุสมุฏฐาน หมายถึง อุณหภูมิ ความร้อน หรือความเย็น ซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย อันนี้เป็นสมุฏฐานหรือเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูปขึ้น

4. อาหารสมุฏฐาน อาหารที่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูป เรียกว่า อาหารสมุฏฐาน รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ชื่อว่า อาหารรูป มี 12 คือ อวินิพโกครูป 8 ปริเฉทรูป 1 วิการรูป 3

บทที่ 9 ประเภทของบุคคล

ประเภทของบุคคล มี 4 ประเภท คือ 1. ทุคตือเหตุบุคคล 2. สุกตือเหตุบุคคล 3. ทวิเหตุบุคคล 4. ตีเหตุบุคคล

1. ทุคตือเหตุบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณะ อกุศลวิบากจิต คือเหตุอกุศลวิบากที่เป็นอุเบกขาสันตிரณะ ผู้ที่เกิดด้วยจิตดวงนี้ย่อมเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 ภูมิใดภูมิหนึ่ง คือ นรก เปรต อสุรกาย และกำเนิดเดรัจฉาน

2. สุกตือเหตุบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณะ กุศลวิบากจิต ผู้ที่เกิดด้วยจิตดวงนี้ย่อมเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ถ้าเป็นมนุษย์ก็มีความบกพร่องพิการทางร่างกายหรือจิตใจ เช่น เป็นบ้า ตาบอด หูหนวกหรือพิการแต่กำเนิด เป็นต้น

3. ทวิเหตุบุคคล คือ บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยเหตุ 2 ได้แก่ อโลภเหตุ (ความโลภ) และอโทสเหตุ (ความไม่โกรธ)

4. ตีเหตุบุคคล หมายถึง ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยจิตที่เป็นไตรเหตุ (เหตุ 3 ประการ) คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ได้แก่ ท่านผู้ถือปฏิสนธิด้วยมหาวิบากญาณสัมปยุต 4 ดวง ในกามสุคติภูมิ 7 หรือปฏิสนธิด้วยมหัคคตวิบากจิต 9 ดวง ในรูปพรหมหรืออรุปรหม

บทที่ 10 พัฒนาการทางร่างกายและทางจิตของมนุษย์

พัฒนาการทางร่างกายและทางจิตของมนุษย์ ในวิสุทธิมรรค ท่านได้กล่าวถึงการพัฒนาทางร่างกายและจิตของมนุษย์ที่มีอายุขัยถึงร้อยปีตามวัย ที่แบ่งไว้ทั้งกันช่วงละ 10 ปี 10 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 เรียกว่า มันทสกะ วัยอ่อน คือ วัยตั้งแต่เป็นทารกแรกเกิดจนถึงอายุได้ 10 ปี

ระยะที่ 2 เรียกว่า ชิททสกะ วัยที่ชอบเล่นสนุก คือ วัยที่ตั้งแต่วัย 11 ถึง 20 ปี เป็นระยะวัยรุ่นวัยรักสนุก

ระยะที่ 3 เรียกว่า วัฒนทสกะ วัยที่มีผิวพรรณงาม คือ วัยตั้งแต่อายุ 21 ถึง 30 ปี

ระยะที่ 4 เรียกว่า พลทสกะ วัยที่มีพลังกำลัง คือ วัยตั้งแต่อายุ 31 ถึง 40 ปี

ระยะที่ 5 เรียกว่า ปัญญาทสกะ วัยปัญญาดี คือ วัยมีสติปัญญาเจริญเต็มที่ตั้งแต่อายุ 41 ถึง 50 ปี

ระยะที่ 6 เรียกว่า หานิทสกะ วัยเสื่อม คือ วัยที่กำลังกายและกำลังสติปัญญาเริ่มเสื่อมถอยลงตั้งแต่อายุ 51 ถึง 60 ปี

ระยะที่ 7 เรียกว่า ปัพพาทสกะ วัยร่วงโรย คือ วัยตั้งแต่อายุ 61 ถึง 70 ปีเป็นวัยชรา

ระยะที่ 8 เรียกว่า วังกทสกะ วัยหลังโงกเป็นช่วง ๆ อายุตั้งแต่ 71-80 ปี

ระยะที่ 9 เรียกว่า โมมูทสกะ วัยหลง คือ ช่วงอายุตั้งแต่ 81 ถึง 90 ปี

ระยะที่ 10 เรียกว่า สยทสกะ วัยนอน คือ วัยตั้งแต่อายุ 91 ถึง 100 ปี เป็นวัยที่ต้องนอนอยู่กับที่เป็นส่วนมาก

บทที่ 11 พระนิพพาน

นิพพานเป็นปรมาัตถธรรม คือ ธรรมอันมีเนื้อความไม่วิปริตแปรผันอย่างหนึ่ง ในบรรดาปรมาัตถธรรมทั้ง 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

คำว่า นิพพาน แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องร้อยรัดหรือธรรมที่พ้นจากตัณหา

พระนิพพานนั้นมีความสุขที่พ้นจากกิเลสเป็นลักษณะ คือ ความสุขในนิพพานนั้น มี 2 ลักษณะ คือ

1. เวทยิตสุข คือ ความสุขที่เกิดจากเวทนา ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากการเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจ

2. สันติสุข ความสุขที่เกิดจากความสงบ ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากการพ้นกิเลสอันเป็นนิโรธสัง

พระนิพพานมีลักษณะ 4 ประการคือ 1. อัศจรรย์ ธรรมไม่ตาย 2. อัศจรรย์ ธรรมที่เที่ยง 3. อสังขตังนธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่ง 4. อนุตตรัง ธรรมที่ประเสริฐ

เมื่อว่าโดยเฉพาะภาวะแล้ว พระนิพพานมีประเภทเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึง ความสงบกิเลสและขันธ 5 พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้วยอมเข้าถึงด้วยการทั้งสิ้น คือ ความสิ้นไปแห่งตัณหา พ้นจากความเกิดและความตายนิพพาน

การดับกิเลสได้ก็คือนิพพาน พระนิพพานจึงมี 2 คือ 1. นิพพานโดยปริยาย หมายถึงการดับกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นครั้งคราว หรือดับได้บางส่วน 2. นิปปริยายนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสหมด โดยประการทั้งปวง

พระนิพพานอีกนัยหนึ่ง มี 2 ประการ คือ 1. สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ และ 2. อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีเบญจขันธ์

พระนิพพานอีกนัยหนึ่ง มี 3 ประการ คือ 1. อนิมิตตนิพพาน หมายถึง ภาวะของพระนิพพานไม่มีเครื่องหมาย 2. อัปปณิหิตนิพพาน หมายถึง ภาวะของนิพพานไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาอยู่ และ 3. สุกญุตนิพพาน หมายถึง ภาวะของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลส และอุปาทานขันธ 5 ไม่มีอะไรเหลืออยู่ให้เป็นสิ่งที่ผูกมัดกังวล

บทที่ 12 กรรณฐานหรือจิตตภาวนา

กรรณฐาน เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เป็นสาระสำคัญยิ่งของพุทธจิตวิทยา จึงกล่าวได้ว่า ผู้ใดไม่เข้าใจ หรือไม่ปฏิบัติกรรณฐาน ผู้นั้นชื่อว่ายังไม่รู้จักพระพุทธศาสนา การฝึกอบรมจิต การพัฒนาจิต หรือการบริหารจิตใจในพระพุทธศาสนา เรียกว่า กรรณฐานหรือจิตตภาวนาทั้งสิ้น

กรรมฐานมี 2 อย่างคือ 1. สมถกรรมฐานหรือสมถภาวนา และ 2. วิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภาวนา

การบำเพ็ญสมถกรรมฐานเพื่อทำจิตใจให้สงบ ให้เกิดสมาธิ ส่วนการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานก็เพื่อให้เกิดปัญญาเพื่อการจัดหาวิชา อันเป็นต้นตอของกิเลสทั้งปวงลงไปได้ในที่สุด

ข้อวิจารณ์และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

ผู้วิจารณ์มีทัศนะต่อหนังสือเรื่อง “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” โดยมีข้อวิจารณ์และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม คือ

1. จุดเด่น หนังสือเรื่อง “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” เป็นการเสนอประเด็นเรื่องจิต ที่รวบรวมจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น ผู้เขียนมีความมุ่งหมายในการที่จะกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของ “จิต” ว่าเป็นอย่างไรของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ทำให้เห็นถึงความละเอียดของแนวคิดเรื่องจิตว่าเป็นอย่างไร และสามารถใช้เป็นคู่มือเบื้องต้นต่อการศึกษาย่างละเอียดในตำราโดยตรงของพระพุทธศาสนาทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ได้ดี

2. จุดด้อยและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ผู้วิจารณ์เห็นว่า การเขียนหนังสือ “จิตวิทยาในพระอภิธรรม” เล่มนี้ขาดความชัดเจนว่า “จิตวิทยา คืออะไร” การให้ความหมายที่เท่ากันระหว่างแนวคิดเรื่อง “จิต” ในพระพุทธศาสนา เท่ากับคำว่า “จิตวิทยา” นั้นอาจมีปัญหาได้ว่า อะไร คือเหตุผล หรือว่ามีความสอดคล้องต้องกันจริงหรือไม่ หากเป็นไปได้ หากจะอธิบายให้ชัดมากขึ้น โดยอาจใช้กรอบตะวันตกมาอ้างเป็นกรอบเบื้องต้นว่า จิตวิทยา คืออะไร เป็นอย่างไร จิตวิทยา ศึกษาประเด็นอะไรบ้าง และพระพุทธศาสนา มีประเด็นเหล่านี้อย่างไร ต่อจากนั้นค่อยนำเสนอว่า พระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึงเรื่องจิตวิทยาในพระอภิธรรมว่าเป็นอย่างไร

อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ที่ว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะเฉพาะในการอธิบายเรื่องจิต และเรื่องจิตดังกล่าวในพระพุทธศาสนานั้นก็เท่ากับคำว่า “จิตวิทยา” ดังที่ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ได้ปรารถนาไว้แต่เบื้องต้นก็เป็นไปได้

ดังนั้นการเข้าใจในภาพรวมของพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะเฉพาะที่ชี้ประเด็นและอธิบายเรื่องจิตเพื่อการพันทุกข์ คือ การปฏิบัติเพื่อการพันทุกข์เท่านั้น เพราะทุกข์เท่านั้นที่อยู่จริง เป้าหมายของพระพุทธเจ้าก็เพื่อการนี้ ส่วนวิธีการในการปฏิบัติเพื่อการพันทุกข์นั้นกล่าวได้ว่ามี 2 วิธี คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

เอกสารอ้างอิง

พระสาสนโสภณ (พีจิตร ฐิตวณฺโณ). (2553). *จิตวิทยาในพระอภิธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.